

МОВНА НОРМА: СТАЛЕ І ЗМІННЕ

Євгенія Карпіловська

МОДА НА СЛОВА І НОРМА МОВИ

Зміни в мові, поява нових слів неминучі. Це аксіома. Адже жива мова повинна змінюватися, відгукуючись на нові запити суспільства, нові потреби його мовної діяльності в трьох її визначальних складниках: 1) називання нових понять або нових аспектів понять, уже відомих — *номінація*; 2) творення нових суджень про явища дійсності, нові їх ознаки — *предикація* та 3) вираження ставлення мовців до номінацій або суджень — *оцінка*. Отже, зміни в мові — закономірний процес її розвитку, спричинений розвитком суспільства, у якому вона побутує. Поява нових номінацій — слів або словосполук — доводить життєвість національної мови, її незгаслу здатність виконувати основні свої функції: когнітивну, або функцію засобу пізнання світу, та комунікативну, або функцію засобу спілкування, обміну знаннями, інформацією.

Оновлення словникового складу як тієї ланки системи будь-якої мови, яка найоперативніше реагує на потреби суспільної практики, ставить перед мовознавцями, зокрема перед лексикографами, питання про доцільність інновацій та їх відповідність чинним мовним нормам, усталеному літературному взірцю мови, який такі норми захищають. Чи справді нові слова позначають нові поняття або нові грані, ознаки вже наявних, «ословлених», понять? Чи справді вони потрібні українським мовцям і чи доводить це сучасна мовна практика в усьому роз-

маїтти її сфер функціонування української мови, її жанрів і стилів? Чи не виявляють такі інновації лише те, що мовознавці іменують *модою в мові* (див. Тараненко О. О. *Мода в мові // Українська мова. Енциклопедія.* — К., 2007. — С. 384), або *мовним смаком доби* (див. Костомаров В. Г. *Мовний смак доби.* — М., 1997)? Саме мовознавці мають з'ясувати, чи нова лексика прийшла в українську мову надовго, чи, як і мода та смаки спільноти, вона скороминуша і відійде в пасив мови або й зовсім втратиться разом із тими реаліями й поняттями, які вона позначає. Відповіді на всі ці питання уможливлюють виважену, обгрунтовану оцінку місця та значення нової лексики в сучасній українській живомовній практиці, у свідомості українського суспільства, а отже, дають надійну підставу для її вноормування й кодифікації у нових словниках, граматиках української літературної мови та в новій редакції українського правопису.

Нова назва закономірно потрапляє в оточення уже наявної лексики, питомої й запозиченої, але вже опрацьованої українською мовою згідно з нормами її літературного взірця: правописними, орфоепічними, граматичними, лексичними, стилістичними. Вона невідворотно втягується у відношення з уже наявними словами мови як у тексті, так і в системі мови, або в упорядкованій сукупності її одиниць. Такий питомий мовний ґрунт — система відношень, в які вступає нова номінація (слово або словосполука) з іншими номінаціями, новими або вже наявними, формує її «портрет» у сучасній українській мові. Мовознавці з такого «портрета» одержують відомості про те, які сполучувальні можливості, або *синтагматичні відношення*, виявляє нова одиниця, які словосполуки з нею можливі в сучасних текстах. Аналіз синтагматики закономірно відкриває перспективу й для вивчення *парадигматичних відношень* такої одиниці в тексті й у системі мови. Завдяки цьому вдається з'ясувати, чи властиві їй синонімічні, антонімічні, омонімічні, паронімічні відношення з іншими номінаціями, чи стає вона членом так званих гіперо-гіпонімічних лексичних об'єднань. Нагадаємо, що гіперо-гіпонімічними мовознавці називають сукупності лексем, пов'язаних родо-видовими відношеннями, наприклад, *яблуня, вишня, слива, береза, дуб, смерека* станов-

лять видові назви (гіпоніми) стосовно родової для них назви *дерево* (гіпероніма).

Проте простір, який у свідомості українського мовця може формувати та чи та нова назва (його мовознавці називають *когнітивним*, або *поняттєвим*, *пізнавальним* простором) не двовимірний, а тривимірний. Як його третій вимір можна розглядати здатність нового слова утворювати похідні слова, тобто його здатність до деривації. Такий тип відношень мовознавці називають *епідигматичним* (грецький префікс *επι-* має значення «перебування над чимось»), оскільки дериваційним (словотворчим) відношенням властива і парадигматика, і синтагматика, що переконливо демонструють такі об'єднання похідних слів, як словотвірні гнізда.

Отже, натрапляючи на нове слово, раніше не фіксоване в текстах і, відповідно, не кодифіковане в словниках, мовознавець має спершу простежити за тим, наскільки активно його вживають у сучасній українській мові. Показником активності будь-якої інновації, зокрема лексичної (її ще називають *неологізмом*, *неолексемою*), є її частота, або кількість її вживань у тексті. Однак *визначення частоти вживання* нового слова в письмовому або усному тексті становить лише перший крок на шляху його внормування та кодифікації.

На наступному кроці вивчення нового слова слід встановити *спектр його вживання* в текстах, простежити, чи з'являється воно в різних функціональних стилях, а також у різних сферах побутування української мови. Обсяг такого спектру також дає підстави судити про значення певного неологізму для сучасної української номінації й комунікації, або, як сказали б мовознавці, про його *номінаційну й комунікаційну значущість*, вагу в мовній діяльності суспільства. Цей спектр для найактивніших неологізмів можна окреслити дуже широко: від інтернет-комунікації з її подекуди задержуватим, свідомим відступом від норм літературної мови (білоруська дослідниця Н. Б. Мечковська влучно назвала це явище «святом неслухнянства», використавши алюзію з назвою популярної п'єси російського письменника С. В. Михалкова), або рекламних оголошень, часом перенасичених професійним жаргоном, до офіційно-ділового стилю урядових документів, де зна-

чення державної ваги набувають форма і зміст кожного слова.

До того ж, важливо спостерегти й *стабільність уживання* нових слів, таких їх різновидів, як *нове запозичення*, або *неозапозичення*, *новотвір*, або *нове похідне слово*, *нове слово-значення*, або *неосемантизм*, *нове написання слова*, або *неографізм*. Інколи новому слову властиві відразу кілька ознак новизни. Наприклад, неосемантизми часто приходять в українську мову, як приховані запозичення, останнім часом переважно з англійської мови. Чому їх називають прихованими? А тому що слово з такою формою, але з іншим значенням, уже є в українській мові. Саме як неосемантизм в останнє десятиліття з'явилося в українській мові слово *модератор* у значенні «організатор, ведучий якогось публічного заходу». Це запозичення з латини не нове для української мови. У латинській мові слово *moderātor* мало значення «керівник», «правитель», «той, хто тримає в покорі». В українській мові його фіксують від початку ХХ ст. Чи не першим як технічний термін в значенні «пристрій у машині, що регулює її хід» його засвідчили І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський та М. Трохименко в «Словнику чужомовних слів» (Х., 1932). Українські словники кінця ХХ — початку ХХІ ст. подають це слово вже як позначення особи, у новому значенні, ближчому до семантики його латинського прототипа. Напевно, уперше в своєму «Російсько-українському словнику іншомовних слів» (Х., 1999) його зареєструвала Т. П. Мартиняк з покликанням на англійську мову як джерело такого запозичення (пор. англійське *moderator*, що походить від того ж латинського зразка, у значеннях «голова зборів, посередник, ведучий телевізійної дискусії»). Згодом таке приховане запозичення, нове значення вже відомого слова *модератор*, умістили до свого «Сучасного словника іншомовних слів» (К., 2006) О. І. Скопненко і Т. В. Цимбалюк. Згідно з цим академічним, нормативним словником оновлене слово *модератор* має вже значення «ведучий у кадрі телепередачі, який виконує функції коментатора, диктора та інтерв'юера».

О. І. Скопненко і Т. В. Цимбалюк, зіставивши неосемантизм *модератор* зі словами *ведучий*, *коментатор*, *диктор*, *інтерв'юер*, вказали й на причини його появи та активного уживання у мові журналістів, організаторів публічних заходів,

зокрема телевізійних дискусій. Як бачимо з поданої дефініції, *модератор* — це вже не просто *ведучий телепередачі*, а ведучий із певними функціями (коментатора, диктора, інтерв'юера), новий тип ведучого, який і потребує нового найменування. Отже, номінаційна «запитаність» слова *модератор* суспільною практикою безперечна. Зауважимо лише принагідно, що життя суспільства, потреби його мовної практики визначають і довговічність цього слова у нашій мові. Можливо, якщо самé виражене ним поняття доведе свою стійкість у мовній свідомості українців, з'являться й інші його позначення. Адже співіснують в українській мові запозичення з французької *бомонд*, *еліта* поруч з їх українськими відповідниками *вершки суспільства*, *вищий світ*, *вищі кола*, а поруч із англізмом *нюсмейкер* буквально на наших очах «запрацювала» в українському мовленні словосполука *публічна людина*, яка зайняла місце раніше відомих і належних до інших умов життя українців позначень *світська людина* або *громадський муж*. Нічого не вдієш — змінюється життя нашого суспільства, а з ним міняється й наша мова. І в цьому, у цій здатності змінюватися з часом, як це не парадоксально звучить, запорука стійкості української мови в новому світі.

Для нас важливо, що вона виявляє здатність задовольняти нові запити суспільства, що й засвідчує нині слово *модератор* у його новому значенні. Переважно натрапляємо на нього в текстах засобів масової інформації, але досить активно вживають його і науковці, й письменники, і політики. Про це свідчать хоча б такі сполуки в текстах різних стилів, як *модератор політичного та суспільного дискурсу* (ідеться про популярного тележурналіста Савіка Шустера), *модератор етнокультурного процесу*, *модератор інформаційної телепрограми*, *модератор харківського літфесту* (письменник Сергій Жадан), *модератор вечора* (письменниця Ірена Карпа) та інші. Слово *модератор* у його новому значенні виявляє й нові дериваційні потужності. Від нього вже утворилися раніше не фіксовані слова: назва особи жіночої статі *модераторка*, прикметник *модераторський* (куточок, розділ, склад групи, заклад, форум в Інтернеті), а від нього — прислівник *по-модераторськи* (поводити себе, зустріти когось). Уживають і складне слово *ведучий-модератор*, називаючи ним такий новий тип ведучого.

Стійкості слова *модератор* у сучасній мовній практиці сприяє й поява дієслова *модерувати*, в основі якого лежить корінь того ж латинського дієслова *moderor* «стримувати, втримувати в межах; правити, керувати, скеровувати, управляти», що й у слові *moderātor*. Ось хоча б кілька словосполук із ним у текстах останнього часу: *модерувати діалог між владою та опозицією, модерувати коментарі, жорсткіше модерувати теми* (для обговорення в політичній соціальній мережі), *спікер модерує засідання парламенту*. Від такого дієслова також вже потягся ланцюжок новотворів: іменник *модерування* (пор. такі контексти його уживання, як *професійне модерування в телефірі, норми модерування статей і новин*), дієприкметник *модерований* (громадський гурт, цикл зустрічей, а форуми й чати в Інтернеті можуть бути не тільки *модерованими* й *немодерованими*, а й *повністю* або *сильно модерованими*). Чи займуть з часом слова *модератор, модерувати* й похідні від них своє місце в українському лексиконі, довівши відмінність свого змісту від уже наявних слів *ведучий, вести, організатор, організувати, редактор, редагувати, керівник, керувати, голова, головувати*, покаже суспільна практика, розвиток тих сфер суспільного життя, тих різновидів діяльності українців, які такі слова-«новинки» позначають. Завдання ж професіоналів-мовознавців сьогодні — вдумливо проаналізувати ці мовні інновації, з'ясувати доцільність їх уживання в українській мові поруч з уже відомими словами, встановити їх відповідність чинним мовним нормам.

Слова *модератор* і *модерувати* дають привід розглянути ще одне питання, важливе для внормування нової лексики. Це проблема конкурування слів зі спільним категорійним значенням, слів, що позначають те саме поняття. У таких випадках перед нормалізаторами мови, або її нормувальниками (от і маємо назви-конкуренти!), постає завдання з'ясувати їхню семантичну будову, стилістичний потенціал, відповідність їхньої форми чинним правописним нормам і внаслідок такого аналізу вибрати з-поміж конкурентів найкраще означення або обґрунтувати доцільність збереження в мові їх усіх. Тележурналісти, а особливо користувачі Інтернету, уживають не лише віддієслівний іменник *модерування*, а й адаптоване запозичення

модерація (від лат. *moderatio* «обмеження, утримування в межах (етикету); управління, керівництво, влада»). Справедливо постає питання: чи дублюють ці слова одне одного, і тоді одне з них зайве, або ж вони мають відмінності в своїх значеннях, і в такому разі обидва потрібні мовцєві. Таких конкурентів латинського походження в українській мові усталилося вже чимало, пор.: *адміністрація* — *адміністрування*, *інформація* — *інформування*, *конкуренція* — *конкурування* тощо. Вони позначають і виконувану особою дію, і наслідок або предмет такої дії. Проте походження іменників із суфіксом **-нн(я)** від дієслів посилює в їх семантиці значення саме дії, процесу. Тому збереження обох таких назв дає змогу мовцєві в разі потреби уточнити, що він має на увазі: дію чи її наслідок або предмет. Необхідність у такому точному вираженні різних категорійних значень постає, наприклад, у професійному середовищі, що й сприяє збереженню обох таких слів. Мова ж завдяки цьому збагачується засобами позначення різних аспектів того самого поняття, назвами різних його відтінків.

У цілому шлях входження нового слова до української літературної мови можна окреслити так: від моди на нього — до нової лексичної норми. Він пролягає через такі етапи: 1) поодинокі вживання в текстах одного стилю, тематики, побудови, у певній сфері побутування мови або в певній ситуації спілкування; 2) зростання кількості уживань, активізація нового слова; 3) розширення спектру його функціонування в мові, поява в текстах різних стилів, у різних сферах використання мови; 4) формування в нового слова системних відношень з іншими одиницями мови: парадигматичних, синтагматичних і епідигматичних (дериваційних). Нові слова, які долають ці етапи випробування мовною практикою та усталеною системою мови, стають претендентами на введення їх до сучасного літературного лексику, внормованого й кодифікованого в словниках, граматиках і правописі української мови. Вони і засвідчують перетворення моди на слова на нову норму мови.